

Augustinus in het Nederlands 6

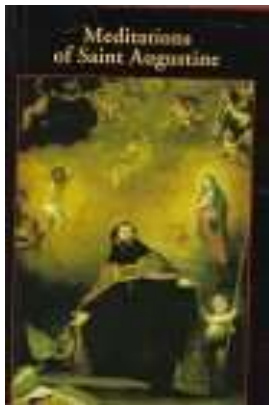
Ingrid van Neer-Bruggink
mei 2014

Bibliotheek Augustijns Instituut Eindhoven

Pseudo-Augustinus : de *meditationes*

Meditationes

Het aantal titels van auteurs die in navolging van Augustinus hun eigen materiaal met dat van Augustinus hebben vermengd is groot.¹ Onder de pseudo-titels is de ***Meditationes*** wel de bekendste. Dit werk, meestal vertaald als *Vierighe meditatie oft aendachten* wordt vaak gebundeld met ***Soliloquia animae ad Deum*** - *Alleen spraken der sielen tot Godt* en het ***Manuale*** - *Hantboecxken vander aenschouwinghen Christi*. Alleen de latere edities maken duidelijk dat hierin niet zozeer het werk van Augustinus maar vooral van Bernardus van Clairveaux en Anselmus van Canterbury is opgenomen. Een moderne Engelse vertaling uit 1995 (!) van de *Meditationes* bewijst wel de populariteit van dit intensief gelezen werkje.

Meditations of Saint Augustine / with an introd. by Jean-Claire Girard [sic] ; transl. by Matthew J. O'Connell; ed. by John E. Rotelle. - Villanova, PA : Augustinian Press, 1995. – ISBN: 0-941491-80-3

De *Meditationes* van Augustinus hebben in de middeleeuwen het spirituele leven van vele generaties christenen gevoed. Ze werden meer dan eens overgeschreven en de eerste druk verscheen al in 1475 in Milaan. Toch twijfelde Erasmus aan het auteurschap. Het verhaal gaat dat volgens hem deze meditaties *of van Augustinus waren of van iemand die hem heel zorgvuldig gelezen had*. Wellicht een variatie op Erasmus' afwijzing van *De sobrietate et castitate*. De tekst van de *Meditationes* werd door

¹ *Kirchenschriftsteller, Verzeichnis und Sigel : Repertorium scriptorum ecclesiasticorum latinorum saeculo nono antiquiorum, siglis adpositis quae in editione Bibliorum Sacorum iuxta veterem latinam versionem adhibentur* / Hermann Josef Frede. - 4. aktualisierte Aufl. Freiburg : Herder, 1995. ISBN: 3-451-00120-9, p. 260-305.

de Benedictijnen van Saint-Maur opnieuw uitgegeven en door Migne overgenomen in 1877 in zijn *Patrologia Latina*, vol. 40, kolommen 901-942.

Dom André Wilmaert concludeerde in 1932 dat de Mauristen terecht de Johannes (990-1078), abt van het Benedictijner klooster in Fécamp Normandië, en Anselmus (1033-1109), aartsbisschop van Canterbury aanwezig als auteurs. Eén bijdrage (nr 26) kan worden toegeschreven aan Peter Damianus (1007-1072).

In de inleiding op de Engelse vertaling van 1995 vertelt Jean-Clair Girard hoe dit boekje uitgroeide tot een pseudo-Augustinustitel. In het oorspronkelijke kleinere werk had Johannes van Fécamp deze anthologie van citaten van verschillende auteurs en uit verschillende werken, aangevuld met eigen materiaal. Het geheel had hij opgedragen aan Agnes van Poitiers, in 1056 weduwe geworden van Hendrik III, keizer van het Heilige Roomse Rijk. De tweede auteur is Anselmus, net als Johannes van Fécamp van Italiaanse komaf. Hij leert Johannes kennen tijdens zijn verblijf in Normandië voor hij aartsbisschop in Canterbury wordt waar hij de reformatie van de kerk energiek ter hand neemt. Hij wordt als filosoof en theoloog ook wel aangeduid als de 'nieuwe Augustinus'. Hij kent dit kleine boekje van Johannes van Fécamp dat weliswaar geen literair werk is maar wel een fine fleur aan prachtige meditaties bevat. Anselmus maakt ze tot de zijne en vult ze aan. Ook in de kringen rond Bernardus van Clairvaux wordt het dagelijks ter hand genomen. In de 14de en 15de eeuw voegen Italiaanse 'redacteurs' nog enige hoofdstukken toe waarmee de *Meditationes van Augustinus* min of meer zijn definitieve vorm krijgen. Van de 13de tot de 19de eeuw gebruikte men in West-Europa dit boek als persoonlijk gebedenboek.²

In het bijbehorende Bibliografisch overzicht Augustinus (BOA) verwijst nr 3 naar de oudste uitgave: *Hier beghint dat boec der ynniger bedinge des biscops Augustini tot profijt en orbaer des scouwendē leuēs*. Het is gedrukt in 1500 door de Regulieren in Den Hem van Schoonhoven. De vertaler is niet bekend. De *Meditationes* verschijnt ook onder de titel **Minnesuchten van S. Augustyn**: *onlanghs ghevonden in de Vaticaensche boeck-schatten binnen Rome, alsoo verdeylt ende in diversche talen over-gheset overgheset. In Neder-duytsch door P.Fr. P.D.VV.* Deze vertaling (BOA 22) dateert uit 1633 en is vertaald door de augustijn Petrus de Waghemaeker. De laatste Nederlandse vertaling van de *Meditationes* verschijnt in 1899, (BOA 91), herdruk 1905, vertaald door A.F. Verschueren.

De Vierighe meditatie[n] oft aendachten.

De *Meditationes* maakt met twee andere pseudo-Augustinuswerken deel uit van het 'gouden trio' (never change a winning team) dat eeuwenlang leverbaar bleef: de bundel *Vierighe mediatien*. De oudste publicatiedatum van deze titel (BOA 5) is 1548 en in de NCC beschreven als:

S. Augustijns Vierighe meditacie[n] oft aendachte[n]. En[de] die alleensprake[n] der siele[n] tot God. En[de] dat ha[n]boecxke[n] vand[er] aenscouwingen Christi. Noch. s. Bernardus deuote aendachten. En[de] een boecxken van S. Ancelmus, gheuaemt Die strale der Godlijcker liefden, met sommighe van sinen ghebeden / nu alle nyeu ouergheset door Anthonium va[n] Hemert ... Gheprent Thantwerpen : by mi Symon Cock, [1548-1551].

² Deze alinea is een samenvatting van de inleiding in: *Meditations of Saint Augustine* / with an introd. by Jean-Clair Girard [sic] ; transl. by Matthew J. O'Connell; ed. by John E. Rotelle. - Villanova, PA : Augustinian Press, 1995.

De titels die hierin zijn samengebracht zijn **Meditationes** – *Vierighe meditacie[n] oft aendachte[n]*; **Soliloquia animae ad Deum** – *Die alleensprake[n] der siele[n] tot God*; en het **Manuale** - *Ha[n]boecxke[n] vand[er] aenscouwingen Christi*. Behalve werken toegeschreven aan Augustinus bevat deze bundel ook nog materiaal van Bernardus van Clairvaux (ca.1090-1153) en Anselmus van Canterbury (1033-1190). Alle genoemde titels zijn vertaald in het Nederlands door Antonius van Hemert Can.Reg. († 1560).

De verschillende uitgaven van *Sinte Augustijns Vierighe meditatie[n]* zijn klein van formaat en nogal dik. De teksten zijn bedoeld voor persoonlijke overweging of gebed. Deze bundel wordt met lichte spellingsvarianties in de titel vanaf 1548 tot 1694 gedrukt te Antwerpen door verschillende drukkers:

BOA 5, 8	Antwerpen: by Symon Cock, 1548, 1551, 1562
BOA 11,	by Weduwe van Guilliam van Parijs, 1591
BOA 13, 16	by Hieronymus Verdussen, 1603, 1618
BOA 20	by Symon Cock .. Ende nu herdrukt, By P.I. Paedts [Amsterdam], 1631 ³
BOA 27,28	by Reynier Sleghers, 1645, [Amsterdam]: herdrukt by Pieter laocbsz. Paets, 1645
BOA 40	by Weduwe Sleghers, 1680
BOA 43	by Frederick van Metelen [te Amsterdam], 1687, 4 ^{de} druk
BOA 48	by Gaspar van Gaesbeeck, 1694
Andere plaatsen waar dit werk gedrukt wordt zijn	
BOA 9	Rees: by Derick Wylicks van Santen, 1584
BOA 35	Gendt: by Françoys d'Ercle, 1672

S. Augustijns Vierighe meditacie[n] oft aendachte[n]. En[de] die alleensprake[n] der siele[n] tot God. En[de] dat ha[n]boecxke[n] vand[er] aenscouwingen Christi. Noch. s. Bernardus deuote aendachten. En[de] een boecxken van S. Anselmus, gheuaemt Die strale der Godlijcker liefden, met sommighe van sinen ghebden / nu alle nyeu ouergheset door Anthonium va[n] Hemert: Regulier. Gheprent Thantwerpen : by mi Symon Cock, [1548-1551] 5 dl.- Jaar van uitgave ontleend aan colofon Vert. van : Soliloquia animae ad Deum / pseudo-Augustinus ; Meditationes / pseudo-Augustinus ; Manuale / pseudo-Augustinus

Bibliografisch Overzicht Augustinus (BOA) 5

Dit werk wordt dus evenals de Belijdenissen in de vertaling van Johannes Semmius zowel in de noordelijke als zuidelijke Nederlanden gedrukt.

³ Voor de emblemata in de *Vierighe meditatie[n]* (1631) in de uitgave van de Amsterdamse drukker Paets (1587-1657) zie Feike Diets, 'Under the Cover of Augustine: Augustinian Spirituality and Catholic Emblems in the Seventeenth-Century Dutch Republic' in: *Augustine beyond the Book: Intermediality, Transmediality, and Reception* / ed. by Karla Pollmann, Meredith J. Gill. Brill, 2012, p. 167-194.

De vertaler Anthonius van Hemert

In alle hierboven genoemde uitgaven wordt **Anthonius van Hemert (+ 1560)** als vertaler genoemd. In de uitgaven van 1548 (BOA 5) staat *Regulier* achter zijn naam. Op de aparte titelpagina van BOA 40 uit 1680 is de vermelding volledig: *Sinte Augustinus Innighe alleen-spraecken der zielen tot Godt / geheel over-gheset door Anthonium van Hemert: Regulier by Eyndhoven*. Weiler vermeldt hem bij de *tot Mariënhage behorende schrijvers*,^{4 5} Anthonius van Hemert bewoonde dus hetzelfde klooster Mariënhage in Eindhoven waarin nu het Augustijns Instituut is gevestigd. Hij vertaalde daar niet alleen de bundel *Vierighe Meditatien* maar ook werk van Johannes Chrysostomus en werk dat gecollecteerd was door Johannes Tauler O.P. (1300-1361). Hij schreef zelf ook een meditatieboekje: *Een devoot ende seer troostelijck boecxken voor alle bedructe herten / [door] Anthonis van Hemert ; item noch seven meditacien op elcken dach vander weken met haren ghebeden, Thantwerpen : Cock, 1549.*

S. Augustinus, Vierighe meditatie ofte aendachten, ende de Alleen-spraeken der zielen tot Godt. Ende oock dat handt-boecxken van der aen-schouwinge Christi. Item noch S. Bernardus devote aendachten. Ende een boecxken van S. Anselmus, ghe-naemt de Straele der goddelijcker liefden, met sommige van sijne ghebeden / van nieuws verbeteret na 't Latijnsch exemplær. –

[Met aparte titelp. : *Sinte Augustinus Innighe alleen-spraecken der zielen tot Godt / geheel over-gheset door Anthonium van Hemert ... ; ende nu van nieuws tegen 't Latijnsch exemplær ghecolationeert door Daniel Bredan, Notaris publicq t'Amsterdam – 'Antwerpen : voor de weduwe van Reynier Sleghers, 1680*

BOA 40

De eensame spraken, de meditatie ende het handt-boexken

De vertaling van Anthonius van Hemert heeft het lang vol gehouden: van 1548 tot 1694. Met de nieuwe vertaler Adrianus van Loo (1659-1727) kan de beschikbaarheid van het gouden trio *Meditationes, Soliloquia, Manuale* worden verlengd tot midden 18de eeuw. Met de nieuwe vertaler verandert het boek van titel nu de pseudo-Augustinuswerken in een andere volgorde staan:

⁴ A.G. Weiler, 'Het Windesheimse klooster van Onze Lieve Vrouwe op die Hage te Woensel.' in: *Bijdragen tot de geschiedenis van Woensel*/ W.H. Renders (red.). p. 76

⁵ Informatie over Anthonius van Hemert zie P.Lucidius Verschuieren OFM, 'Anthonius van Hemert' in *Ons geestelijk Erf* jrg 7 (1933) p. 405-422. en *Ons geestelijk Erf* jrg 8 (1934) p 163-166 (= nrs 913-919).

De eensame spraken, de meditatie ende het handt-boexken van den heyligen Augustinus / Op een nieuw vertaelt volgens de latijnsche verbeteringe van de religieusen der vergaderinge van den H. Maurus, door ... Adrianus Van Loo.

Gent : by Livinus De Clerck, 1706

Vert. van Soliloquia animae ad Deum / pseudo-Augustinus ; Meditationes / pseudo-Augustinus ; Manuale / pseudo-Augustinus ; Manuale / pseudo-Augustinus

BOA 56

Bovendien zijn de beide andere auteurs uit het werk gehaald. De bundel wordt herdrukt in 1717 (BOA 66) en 1748 (BOA72). In de druk van 1748 is het *Enchiridion* als tweede deel toegevoegd dat wel van Augustinus is. Adrianus van Loo publiceerde in 1706 ook zijn vertaling van de *Confessiones*, en *De vera religione*. Hij heeft dus zowel authentieke als niet-authentieke werken van Augustinus vertaald.

Dit is de laatste publicatie waarin Augustinus en pseudo-Augustinus zijn samengebracht. Tekstkritisch onderzoek dat de humanisten startten in de 16de eeuw en waarin de Mauristen eind 17de eeuw baanbrekend werk verrichtten, blijft niet zonder gevolg. Vanaf de 18de eeuw scheiden zich de wegen tussen bron en plagiaat. Nederlandstalige pseudo-Augustinustitels blijven echter nog verschijnen tot laat in de 19de eeuw.

Pseudo-Augustinus ontmaskerd

De oudste vermelding van het **Manuale**, ook een pseudo-Augustinustitel in het Bibliografische Overzicht van Augustinus is uit 1519:

Sinte Augustijns hātboecken. ende legende seere deuoet. leerende hoe elck kerstē mensche altijd op gode dencken sal. Gheprent tot Antwerpen in onser lieuer vrouwen pant bi mi Claes de Greue ..., 1519 (BOA 4):

De augustijn Jacques Johan Lub promoveerde in 1962 op dit pseudo-Augustinus werk en schreef in zijn inleiding:

'Voor dit populaire werk dat in talloze handschriften is overgeleverd, is niet één samensteller aan te wijzen. Men vermoedt dat het Manuale vanaf het begin tot halverwege caput 12 zeker, en tot caput 18 waarschijnlijk, een bewerking is van de geschriften van Jean de Fécamp.... Deze Jean, abt van het klooster van Fécamp, is, aldus Wilmart, de merkwaardigste geestelijke schrijver van de middeleeuwen vóór Bernardus. Met veel nadruk getuigt hij niet oorspronkelijk te zijn.'⁶

Johannes van Fécamp heeft dus niet alleen de *Meditationes* geschreven, maar ook het *Manuale*. Schrijven als Augustinus is een kunst, maar twee eeuwen tekstkritisch onderzoek kan authentiek van pseudo onderscheiden. Er is weer een pseudo-Augustinus uit de schaduw van zijn grote voorbeeld gehaald.

⁶ p, 4 in: *Sinte Augustijns Hantboec : de Middelnederlandse vertaling van het aan Augustinus toegeschreven Manuale = die mittelniederländischen Übersetzungen des dem Augustinus zugeschriebenen Manuals / door Jacques Johan Lub.* Assen : Van Gorcum, [1962]. 421 p. : ill., facs. – Proefschrift, handelseditie verschenen als : *Neerlandica Traiectina* ; 10